

Piotr FLIN

Instytut Fizyki, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce, Polska

sfflin@cyf-kr.edu.pl

Elena PANKO

Mikołajowski Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Suchomłynskiego, Ukraina

panko.elena@gmail.com

STOPNIE NAUKOWE W CARSKIEJ ROSJI

Streszczenie

Wielu polskich uczonych uzyskiwało stopnie naukowe w uniwersytetach carskiej Rosji. W związku z powyższym pozwalamy sobie na przypomnienie akademickiej hierarchii w carskiej Rosji, które przydać się może osobom zainteresowanym historią nauki.

Słowa kluczowe: stopnie naukowe, hierarchia stopni: student, kandydat nauk uniwersytetu, magister, doktor nauk

1. Wstęp

Uczeni polscy niejednokrotnie uzyskiwali stopnie naukowe w uniwersytetach carskiej Rosji. Także i Uniwersytet Warszawski zorganizowany był na rosyjskich zasadach. Uniwersytety działały zgodnie z ukazem cara Aleksandra I z dnia 24 stycznia 1803 roku „o utworzeniu okręgów szkolnych”. Bardzo ważnym stwierdzeniem, zawartym w tym dokumencie był zapis, że „nikt nie może być profesorem, nie będąc wcześniej doktorem i adiunktem, nie mając umiejętności magistra, oprócz Rosjan i cudzoziemców, znanych w świecie nauki”. Podkreślono więc ważność uzyskania stopni w hierarchii pedagogicznej. Prawo nadawania stopni uzyskały cztery uniwersytety: moskiewski, dorpaccki (juriewski, tartuski), kazański i charkowski, a zaraz potem Uniwersytet Wileński. W 1804 roku powstały statuty tych czterech uczelni, w których dokładnie opisano tryb ich uzyskiwania.

2. Stopnie

Następnie prawa nadawania stopni naukowych otrzymały uniwersytety w: Warszawie, Kijowie i Sankt Petersburgu. 20 stycznia 1819 roku carski ukaz „Ustawa o stopniach uczonych”, a potem rozporządzenia departamentu oświaty zunifikowały system stopni naukowych i wymogi konieczne do ich uzyskania.

Schemat stopni był następujący: student – kandydat – magister – doktor, co odpowiadało klasie 8, 9, 10 i 12 tabeli rangi urzędników.

Ustawa z 1804 roku rozpoczęła proces usystematyzowania stopni i tytułów naukowych w Rosji, i miała związek z wcześniejszymi zmianami w imperatorskich uniwersytetach w Moskwie, Charkowie i Kazaniu. Część IX ustawy nosiła tytuł «Об испытаниях и производстве в университетские достоинства» («O próbach i pracach w kierunku usystematyzowania wartości uniwersyteckich»).

1819 roku weszła w życie ustawa o stopniach naukowych, obowiązująca wszystkie uniwersytety w Rosji. Ustanowiono wówczas jeden obowiązujący regulamin, i określono cztery dziedziny nauki, w których można nadawać stopnie: teologię, prawo, medycynę i filozofię. W następnych latach (1837, 1844 i 1864) doprecyzowano przedmioty i nomenklaturę. Obowiązywał schemat: student – kandydat – magister – doktor, a prawo nadawania takich tytułów otrzymały wydziały uniwersytetów.

Ten schemat był oczywiście ściśle związany z obowiązującym w carskiej Rosji systemem rang urzędniczych. W miarę rozwoju uniwersytetów Rosja została podzielona na 8 okręgów naukowych, które zajmowały się edukacją. Ustalono też hierarchię uczelnianą: profesor, profesor nadzwyczajny, docent, priwat-docent, lektor, asystent, laborant. Wszyscy wyżej wymienieni z wyjątkiem priwat-docenta byli pracownikami administracji państwowej, przez nią opłacanymi i posiadającymi odpowiednią do kwalifikacji rangę urzędniczą.

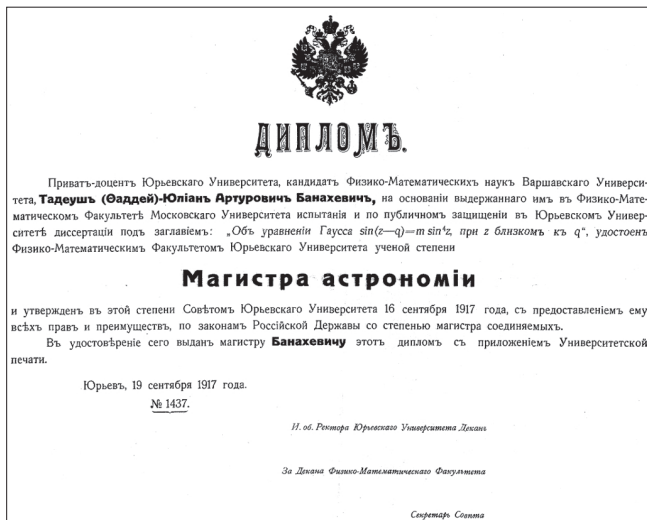
W zasadzie na stanowisko profesora powołany mógł być tylko doktor właściwej dyscypliny, zaś awans na docenta wymagał posiadania stopnia magistra tej dziedziny wiedzy. W przeciwieństwie do pozostałych – priwat-docent nie był pracownikiem państwowym, nie był też wymieniony w tablicy rang. Aby uzyskać to stanowisko, należało wygłosić przed radą wydziału wykład lub wykłady pokazowe i przedstawić dysertację. Stanowisko to związane było z konkretną uczelnią i przechodząc do innej należało się o nie starać od nowa, według przepisów obowiązujących w danym uniwersytecie.¹

W 1835 roku ustalono terminologię i strukturę uczelnianą: profesor (używano też przymiotnika: zwyczajny, pełny lub państwowy), profesor nadzwyczajny, docent, lektor, asystent, laborant. Po 1863 roku zmiana ustawy utożsamiała stanowiska profesora nadzwyczajnego i docenta. Od roku 1835 do zajmowania stanowiska profesora wymagany był stopień doktora nauk, zaś na stanowisko docenta – magisterium.

Stopień kandydata lub *kandydata uniwersytetu* – co w pełnym brzmieniu zapisywano jako: kandydat nauk określonej dyscypliny naukowej, określonego uniwersytetu, np. kandydat nauk matematyczno-fizycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Stopień ten przysługiwał studentom, którzy osiągnęli bardzo dobre wyniki w nauce i przedstawili dodatkowo pisemną dysertację w ciągu 6 miesięcy od ukończenia studiów (Ryc.1).

---

¹ Zmiany zachodzące w systemie organizacji uniwersytetów w Rosji zostały opisane w: Schiller 2008, gdzie dokładnie przedyskutowano również ich przyczyny.

Ryc. 1. Kopia dyplomu magisterskiego (doktorskiego) Tadeusza Banachiewicza
(© Archiwum Tadeusza Banachiewicza)

W zasadzie stopień ten został zniesiony w 1884 roku i był stosowany tylko w uniwersytetach: warszawskim i juriewskim (tartuskim, dorpackim). Egzamin dyplomowy obejmował jedną z wybranych dyscyplin. Studenci, którzy nie przedstawiali specjalnej rozprawy kończyli studia z tytułem: rzeczywisty student (действительный студент). Można było uzyskać tytuł kandydata zdając egzaminy i przedstawiając rozprawę, przynajmniej rok po ukończeniu studiów. Tak więc tytuł kandydata był w zasadzie odpowiednikiem dyplomu z wyróżnieniem.

Stopień magistra przyznawano po zdaniu ustnych i pisemnych egzaminów. Dysertacja mogła być specjalnie napisaną pracą albo można było przedstawić opublikowaną już rozprawę. Przygotowanie się do uzyskania stopnia magistra zajmowało około 4 lat. Pytania dla magistranta były liczne, czasem było ich nawet kilkaset. Wymagano wiedzy historycznej z zakresu tematyki magisterium. Stopień magistra był równoważny PhD, czyli doktoratowi w Europie Zachodniej. Natomiast zachodnioeuropejskie doktoraty były traktowane jako stopień magistra po procedurze nostryfikacyjnej w uniwersytecie. Bez niej osoby posiadające nawet doktorat zachodni nie były traktowane jako pełnoprawni doktorzy. (Kolega Tadeusza Banachiewicza z Warszawy, astronom obserwator Eryk Schoenberg (1882–1965), mimo posiada stopnia doktorskiego z Kiel Universität (Kilonia, Niemcy) w Juriewie był traktowany jako posiadający dyplom kandydata Uniwersytetu Warszawskiego. Tak jak Banachiewicz, i prawie równocześnie z nim, po przedstawieniu rozprawy uzyskał tytuł magistra.)

Stopień doktora odpowiadał habilitacji. I podobne też były wymagania: opublikowana praca, publiczny wykład, przygotowanie się do odpowiedzi na liczne pytania oraz krytyczna wiedza w zakresie przedmiotu.

3. Podsumowanie

Struktura akademicka w Cesarstwie Rosyjskim była podobna do obowiązującej w innych krajach Europy. Zasadnicza różnica polegała na tym, że hierarchia naukowa miała swoje odbicie w tabeli rosyjskich rang urzędniczych. Po wielu próbach w Rosji ukształtował się system nadawania stopni w kolejności: rzeczywisty student – kandydat uniwersytetu – magister – doktor (действительный студент – кандидат университета – магистр – доктор), a istotną kwestią stało się urzeczywistnianie zasady: kto uprawia naukę, ten uczy.

4. Podziękowanie

Autorzy dziękują P.T. Recenzentom za ich uwagi, przyczyniające się do lepszej prezentacji treści tej pracy.

BIBLIOGRAFIA

FLIN Piotr, PANKO Elena

2011: Tadeusz Banachiewicz in Tartu (1915 to 1918). *Baltic Astronomy* 20, pp. 305–309.

2012: Tadeusz Banachiewicz w Kazaniu (1910–1915) i Tartu (1915–1918). *Częstochowski Kalendarz Astronomiczny*, ss. 145–149.

SCHILLER Joanna

2008: *Universitas rossica. Koncepcja uniwersytetu rosyjskiego 1863–1917*. Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN i Wydawnictwo Retro-Ars („Monografie z Dziejów Oświaty”, t. XLI).

УСТАВЫ ИМПЕРАТОРСКИХ МОСКОВСКОГО, ХАРЬКОВСКОГО
И КАЗАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТОВ 5 НОЯБРЯ 1804 ГОДА

1864: *Сборник постановление по Министерству народного просвещения. 1802–1825*. Т. 1. Стб. 275–279, 283–285, 287–290. СПб.: тип. Имп. Академии Наук.

SCIENTIFIC DEGREES IN IMPERIAL RUSSIA

Abstract

Numerous Polish scientists were conferred with scientific degrees in Imperial Russia. It is therefore useful to know what kind of hierarchy these degrees followed.

Keywords: hierarchy of scientific degrees: student, graduated student, candidate of the university, PhD, Dr. Sci.